

Het onderbroken burgemeesterschap van Cornelis Jan van der Hoeven in De Lier, deel II

In mijn vorige bijdrage schreef ik over het burgemeesterschap van Cornelis Jan van der Hoeven ten tijde van en na de april-meistaking van 1943:

'Ik heb (nog) niet ontdekt hoe Van der Hoeven zich opstelde. Ook hem moet zijn gevraagd namen te leveren van ex-krijgsgevangenen en een einde te maken aan de stakingen binnen zijn gemeente. (...) Het lijkt aannemelijk dat Van der Hoeven tot de groep 'oude burgemeesters' behoorde, die niet optrad tegen de staking. Uit niets blijkt dat hij gevoelig was voor 'Einwirkungen' van Duitse zijde. Hij liet de staking op haar beloop. De stakers beslisten zelf weer aan de slag te gaan, maar niet onder druk van hun burgemeester. Maar direct bewijs daarvoor heb ik, als gezegd, niet.'

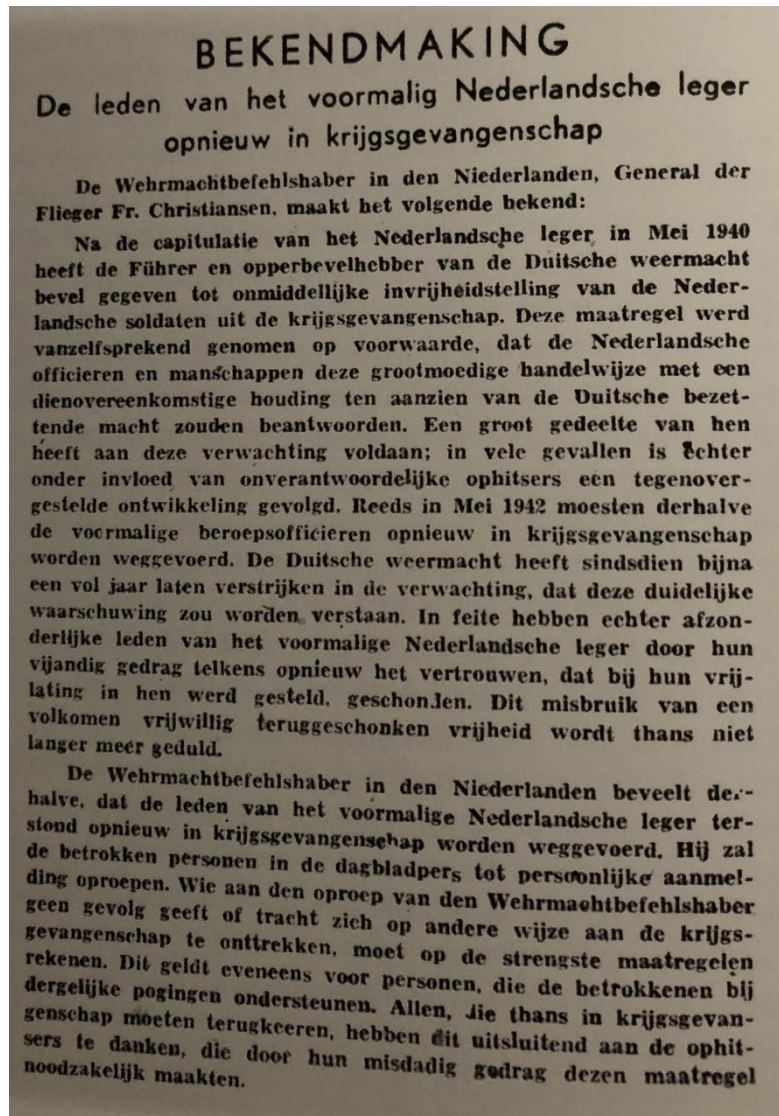
In deze aanvulling ga ik iets verder in op Duitse reactie op de staking. Daarnaast werk ik de dilemma's waarvoor burgemeesters werden gesteld tijdens de staking wat meer uit. Over het feitelijk optreden van Van der Hoeven heb ik niets gevonden; wel over de reactie van de bezetter op zijn houding. Inmiddels heb ik enkele Duitse en Nederlandse documenten over de aanleiding tot het ontslag gevonden. Het lijkt me goed om in deze aanvullende bijdrage daar verslag van te doen.¹

De aanleiding

Bij proclamatie van Wehrmachtbefehlhaber Friedrich Christiansen van 29 april 1943 werden vele duizenden ex-krijgsgevangenen, die na de capitulatie in de loop van 1940 waren vrijgelaten, opgeroepen zich weer te melden in krijgsgevangenschap. Militairen van hogere rang hadden zich al in mei 1942 moeten melden; nu ging het om soldaten die inmiddels in de industrie en de land- en tuinbouw werkzaam waren. Feitelijk had Duitsland behoefte aan arbeidskrachten zowel in Nederland als in Duitsland. Berlijn zocht mogelijkheden om Nederlandse mannen daarvoor in te schakelen. Daartoe schond de bezetter de toezegging die hij (bij beslissing van de Führer zelf) in 1940 had gedaan: omdat de Nederlandse bevolking in Duitse ogen rustig had gereageerd op de capitulatie en daarop volgende bezetting, werden alle Nederlandse krijgsgevangenen vrijgelaten. In de communicatie rond de proclamatie van 29 april werd gesteld dat de Nederlandse officieren en manschappen '(...) deze grootmoedige handelwijze niet met een dienovereenkomstige houding ten aanzien van de Duitse bezettende macht (...) hadden beantwoord.' Waren daarom al in 1942 de officieren in krijgsgevangenschap teruggeroepen, nu constateerde de bevelhebber van de Wehrmacht dat nog steeds manschappen het in hen gestelde vertrouwen schonden. Alle 300.00 militairen werden daarom terug verwacht. Van vrijstellingen of uitzonderingen bleek niets uit de

¹ Met dank aan Peter Romijn, auteur van *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* Amsterdam 2006, voor enkele nuttige aanvullingen op een concept van dit artikel

proclamatie van Christiansen. Zijn oproep, gedictieerd in Berlijn, leidde tot de grootste spontane stakingsactie in Europa tijdens WO II: de april-meistaking. In het vorige artikel schreef ik daar al over.

*De Proclamatie van Friedrich
Christiansen van 29 april 1943*

De april-meistaking in De Lier en de dilemma's voor de burgemeesters

Ook Van der Hoeven moet zijn gevraagd een einde te maken aan de stakingen binnen zijn gemeente. Voor daar verder op in te gaan iets over de reactie van de belangrijkste Duitse en Nederlandse autoriteiten op de staking.

De bezetter vreesde voor uitbreiding van deze spontane staking, waarvoor niemand als organisator aan te pakken was, naar de rest van het land en misschien zelfs naar de andere bezette gebieden en Duitsland zelf. Bij het tempo waarin deze staking zich uitbreidde lag onbeheersbaarheid ervan om de hoek. Al op 29 april, de dag van de proclamatie, vroeg Hans Albin Rauter, Höhere SS- und Polizeiführer in Nederland, daarom toestemming van zijn chef, de Rijkscommissaris voor de bezette gebieden in Nederland Arthur Seyss-Inquart, om het politiestandrecht te mogen toepassen tegen de stakers. Aanvankelijk voor die delen van het land waar de stakingen waren begonnen, later – toen de

staking op het platteland zich steeds sneller verspreidde - voor het hele land. Na enig speurwerk naar diens verblijfplaats, want Rauter meende ten onrechte dat Seyss-Inquart in Berchtesgaden verbleef, kreeg hij die instemming van harte: keihard ingrijpen was het motto, vanaf een uur na afkondiging van het standrecht. SS- en politie-eenheden mochten zonder waarschuwing schieten op deelnemers aan elke samenshoring in de openbare ruimte, tenzij voor die bijeenkomst toestemming was gegeven. Er werd een avondklok ingevoerd van 20.00 tot 6.00 uur en een alcoholverbod in openbare lokaliteiten afgekondigd. Werkgevers werd verboden salaris uit te betalen aan stakers. Binnen een dag werden er regionale 'standrechtbanken' ingericht. Het was de bezetter dus ernst. Een keiharde reactie was in zijn ogen vereist. Wat betekende dat voor de burgemeesters, verantwoordelijk voor openbare orde en rust in hun gemeente?

Hans Albin Rauter, Höhere SS- und Polizeiführer in Nederland

Om het handelen van burgemeesters in die korte stakingsperiode van 29 april tot en met 3 mei goed te begrijpen is het belangrijk voor ogen te houden dat, door toedoen van secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken, het leveren van namen van personen die in aanmerking kwamen voor de arbeidsinzet en van ex-krijgsgevangenen sinds begin 1943 formeel geen taak meer was van de burgemeester. Die taak lag nu bij de arbeidsbureaus. Deze tactiek van competentiebeperking ontlastte het geweten van burgemeesters die niet meer zelf hoefden mee te werken aan het afvoeren van de mannelijke inwoners. Wel was er zorg dat zij een rol zouden krijgen bij het beëindigen van stakingen en handhaving van de orde op openbare plaatsen, zeker na afkondiging van het standrecht. Moesten zij in opdracht van de bezetter optreden tegen hun eigen inwoners?

Voor burgemeesters is van oudsher het ministerie van Binnenlandse Zaken het moederdepartement; daar wordt op rijksniveau in het bijzonder op hun belang gelet. De bezetter liet aanvankelijk het bestuurlijk bestel in Nederland in stand. Maar de Rijkscommissaris en de vier Generalkommissare hielden stevig toezicht op de wijze waarop het bestuur functioneerde. Gaandeweg werd de Duitse greep op het openbaar bestuur steeds klemmender. De hoogste man van het ministerie van Binnenlandse Zaken was bij afwezigheid van de naar Londen vertrokken minister secretaris-generaal K.J. Frederiks. Hij stuurde de burgemeesters aan in de uitvoering van de door de Duitsers opgelegde maatregelen. Na de oorlog legde Frederiks uit waarom hij dat tot zijn onderduik in 1944 was blijven doen ²Hij wilde erger voorkomen en moest schipperen tussen bescherming van de bevolking en hun bestuurders en de druk vanuit de NSB en de dwangmaatregelen die de Duitsers dreigden op te

² K.J. Frederiks, *Op de bres 1940-1944*, Den Haag 1945.

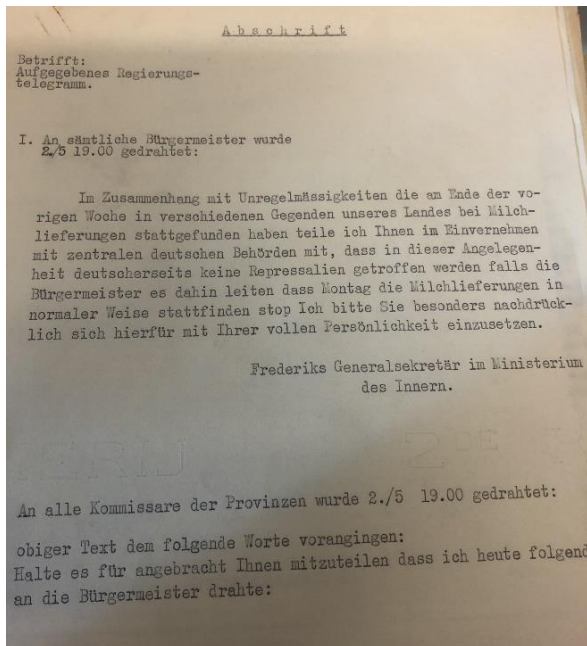
leggen. Continuïteit in het bestuursapparaat stond in zijn aanpak voor hem voorop. Om dat te bereiken bewoog Frederiks steeds verder mee met de wensen en eisen van de bezetter, maar probeerde hij de scherpe bestuurlijke kantjes er telkens af te slijpen, zodat burgemeesters er niet massaal de brui aan zouden geven en de bezetter niet nog verder of harder zou gaan ingrijpen. Daarmee vergrootte hij in de loop van de tijd echter de gewetensnood van burgemeesters nog verder. Dat is hem na de oorlog zwaar aangerekend.

K.J. Fredriks, secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Frederiks zag het dilemma van de burgemeesters na de uitbraak van de spontane staking in april 1943 en kwam op zaterdag 1 mei in actie. Aanleiding was dat de melkvoorziening in delen van het land in gevaar dreigde te komen; boeren deelden hun melk uit of gooiden die weg, melkophalers verzuimden hun werk.

Frederiks zond na afstemming met Generalkommissar Schmidt, verantwoordelijk voor kort gezegd de politieke nazificatie van Nederland, een telegram naar alle burgemeesters met als strekking dat de soep niet zo heet gegeten zou worden. Als arbeiders maandag weer aan het werk zouden gaan en de melkvoorziening weer op gang kwam, zouden represailles uitblijven.

Het telegram van Frederiks aan alle burgemeesters, toegespitst op melklevering door boeren.

Dit telegram leverde Frederiks onmiddellijk een woedend telefoontje van SS-baas Rauter op, die hem verweet zijn boekje ver te buiten te zijn gegaan. Het was niet aan Schmidt of Frederiks om te bepalen of er represailles zouden volgen, ook als er weer gewerkt werd. Rauter hield het kort en droeg de zaak verder over aan de derde Generalkommissar, Wimmer voor Bestuur en Justitie. Deze herhaalde Rauters schrobbering nog eens. Het voorgaande is belangrijk, omdat burgemeesters na het geruststellende telegram van Frederiks meenden dat zij werkgevers en medewerkers veilig konden aansporen weer aan het werk gaan: er zou immers niet opgetreden worden. Voor veel burgemeesters een reden om dat ook te doen: om het ergste te voorkomen. Het pakte niet altijd goed uit, want Rauter hield zich aan zijn eigen besluit.

Na het verlopen van de staking rond 6 mei brachten de provinciale Beauftragten in opdracht van Seys-Inquart met kenmerkende grondigheid per provincie in kaart hoe de bevolking en het bestuur zich hadden gedragen (als bijlage opgenomen in Bouman, 1950). Daartoe vroegen zij de burgemeesters om aan te geven bij welke bedrijven in welke mate was gestaakt en hoeveel mensen daarbij betrokken waren. Tevens moest opgegeven worden of gemeentelijke diensten hadden meegestaakt. De Zuid-Hollandse Beauftragte sprak bijna schande van de staking in het Westland, waar men het immers zo goed had in vergelijking met de omringende steden: 'Charakteristisch ist in diesem Zusammenhang, dass die 3 Grosstädte am ruhigsten geblieben sind und dass die Werft- und Rüstungsarbeiter Rotterdams und der übrigen Städte am Neuen Wasserweg, die von ihren 24 Gulden die Woche mit ihrer Familie zu leben haben, die die Luftzerstörungen der Engländer um sich sehen und zeitweise taglich in die Luftschutzkeller müssen, sozusagen überhaupt nicht gestreikt, dass das aber wohl die Werftarbeiter im Dordrechter Gebiet getan haben, die noch über landliche Hilfsquellen verfügen und wenig Fliegerangriffe gehabt haben, und die Westlandsgartner, denen es noch besser geht.'

Zo kun je er als veroorzaker van de ellende kennelijk ook naar kijken.

Terug naar Van der Hoeven

Op 18 mei vroeg Frederiks aan de Nederlandse commissarissen van de provincie (voor de oorlog nog 'van de Koningin') om bij burgemeesters te informeren naar het verloop van de staking in hun

gemeente. Voor burgemeesters een herhaling, want zij moesten zoals gezegd ook al rapporteren aan de Duitse provinciale Beauftragten. Niet alle rapportages aan de bezetter zijn in de archieven terug te vinden, ook niet die van Van der Hoeven. Wel is in het Nationaal Archief de brief van Van der Hoeven aan de Zuid-Hollandse provinciecommissaris te vinden. Het is een zeer summiere beschrijving, die in zijn zakelijkheid geen recht doet aan de spanningen die in De Lier moeten hebben geheerst, bij tuinders, hun medewerkers en niet in de laatste bij hemzelf.

Op 20 mei schrijft Van der Hoeven: 'Op vrijdag 30 april en zaterdagmorgen 1 mei 1943 werd voor vrijwel 100% in alle tuindersbedrijven gestaakt. Maandagmorgen daaraanvolgende is mede door mijn bemiddeling het werk vrijwel in zijn geheel weer hervat. Bijzondere gebeurtenissen hebben zich niet voorgedaan, zoodat alles rustig is verlopen. Ter gemeentesecretarie werd niet gestaakt'.³

Van der Hoevens beeld dat de tuindersstaking in De Lier 'algemeen' was, wordt bevestigd door een getuigenis van een tijdgenoot. Kees Tetteroo uit Den Hoorn schreef op 30 april 1943 in zijn dagboek: 'Hedenmorgen om half negen kwam ik in De Lier en het was daar net Zondag. Geen mens was er aan het werk. Staking. Alle tuinderijen liggen er verlaten bij uit protest tegen het gevangennemen van oud-soldaten. Een groot aantal jonge mannen beletten alle verkeer voor de groentevoorziening, een twee- of drietal tuinders die met een schuit naar de veiling zou varen, zijn met rotte uien bekogeld en huiswaarts gezonden.' Ook in de omliggende dorpen werd gestaakt.⁴ De constatering dat jonge mannen met succes vervoer van groente naar de veiling verhinderden maakt duidelijk dat ook zonder centrale of regionale sturing de staking behoorlijk effectief kon worden. Een verontrustend beeld voor de bezetter.

De staking in De Lier had weinig gevolgen voor stakers of hun werkgevers. In Naaldwijk, waar de grüne Polizei poolshoogte kwam nemen, was dat anders. Daar werden op maandag 3 mei tien personen, boeren en tuinders, gearresteerd. Burgemeester Elsen van die gemeente meldde aan Frederiks dat hij de politie nog had gewezen op diens telegram, maar daar had men geen boodschap aan.⁵ In Naaldwijk werd bij 60% van de bedrijven gestaakt, terwijl 'de patroons' aan het werk bleven. Het optreden van de bezetter was niet vrij van willekeur, bleek maar weer eens. De tien zijn gelukkig veilig teruggekeerd.

Wat de succesvolle bemiddeling door Van der Hoeven op diezelfde maandag inhield, beschrijft hij niet. Aannemelijk is dat hij, net als veel collega's, kennis had genomen van het geruststellende telegram van Frederiks en tuinders (al dan niet schriftelijk) had opgeroepen weer aan het werk te gaan. Inmiddels zullen geruchten over de snoeiharde toepassing van het standrecht ook De Lier hebben bereikt en hun effect niet hebben gemist. Waarschijnlijk was de angst voor deze reactie van de bezetter veeleer reden om weer aan de slag te gaan dan het beroep van de burgemeester daartoe. Het feit dat Radio Oranje er geen woord aan wijdde zal ook niet hebben bijgedragen aan continuïteit van de stakingsbereidheid. Londen wist niets van de staking.

Of Van der Hoeven eerder pogingen deed om de staking te beëindigen schrijft hij niet. Van andere burgemeesters, ook in het Westland, is uit de archieven bekend dat zij dat wel deden. Van Van der Hoeven heb ik geen oproepen om het werk te hervatten gevonden.

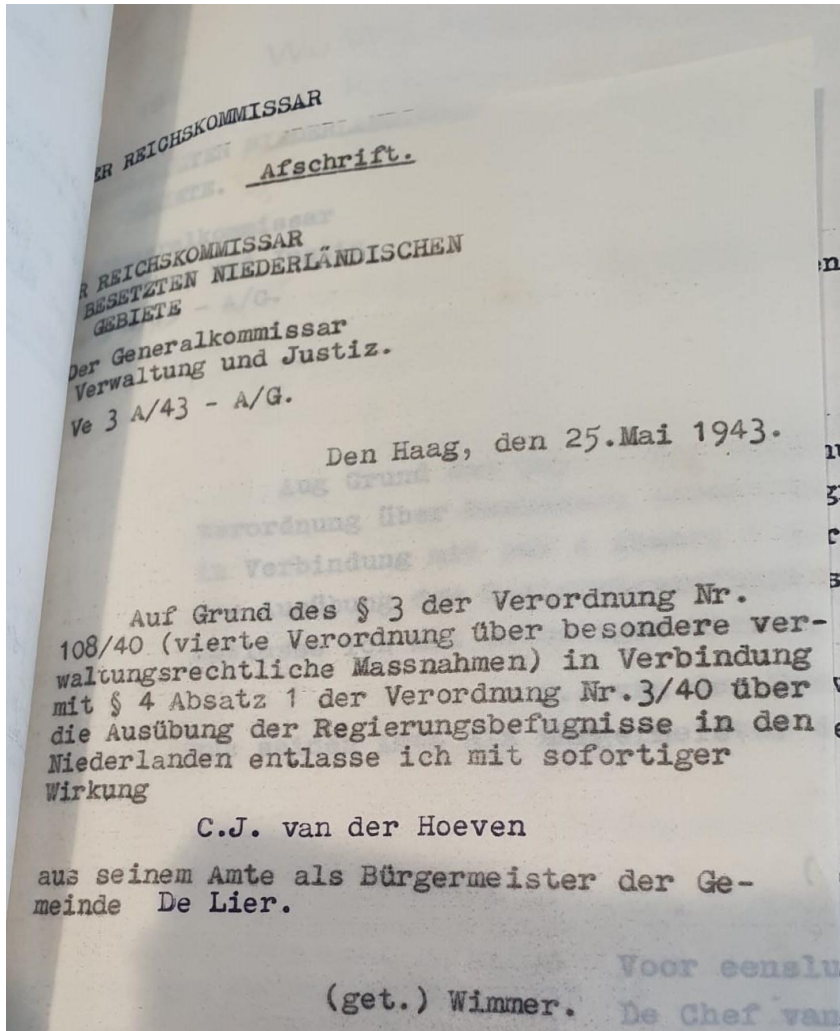
Van der Hoeven ontslagen

³ NA, BiZa Kabinet, inv.nr. 794.

⁴ Gemma M.M. van Winden-Tetteroo (samenstelling), Mijn dagboek, oorlogskroniek van Kees Tetteroo 1936-1945, Zaltbommel 2007 (356).

⁵ NA, BiZa Kabinet, inv.nr. 794

Of het een verrassing voor hem was, weet ik niet, maar ik kan het me niet voorstellen. Enkele weken na de staking en nog geen week na zijn summiere rapportage aan de provinciecommissaris zegden de Duitsers Van der Hoeven op 25 mei 1943 met onmiddellijke ingang ontslag aan, ook aan zijn Naaldwijkse collega Elsen. In totaal werden landelijk in mei 33 'oude burgemeesters' ontslagen als vorm van bestuurlijke zuivering door de bezetter.

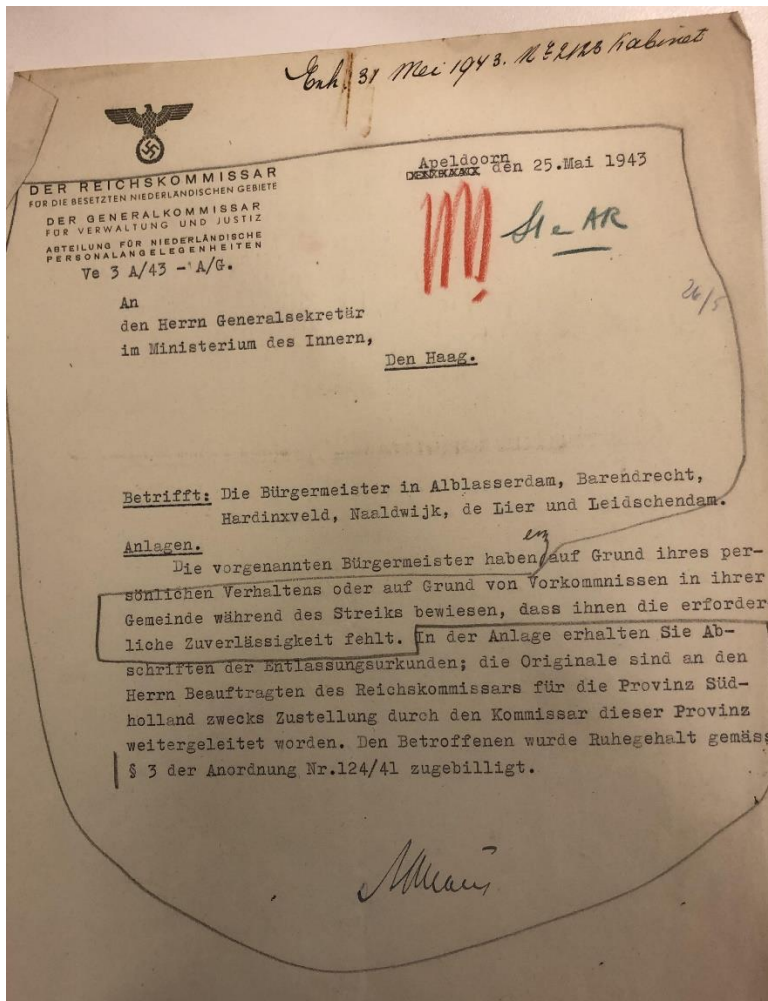
Het ontslagbesluit van Van der Hoeven, genomen door Generalkommissar voor bestuur en justitie Wimmer

Dat de reden voor het ontslag te maken had met het verloop van de staking in De Lier blijkt uit de brief die het Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz stuurde aan Frederiks van Binnenlandse Zaken⁶. Net als enkele andere burgemeesters had Van der Hoeven door zijn persoonlijk gedrag of op grond van incidenten in zijn gemeente bewezen dat hij niet beschikte over de vereiste betrouwbaarheid ("erforderliche Zuverlässigkeit"). Een vage formulering die vooral duidelijk maakt dat men van hem af wilde. Deze vertegenwoordiger van het Nederlandse openbaar bestuur zou in zijn werk onvoldoende recht doen aan het Duitse belang. Ik vind dat te prijzen, voor de bezetter was Van der Hoeven onbetrouwbaar.

Van der Hoeven voldeed niet aan de Duitse eisen voor zijn baan. Na zijn ontslag kreeg hij niettemin wel een pensioen (Ruhegehalt). De enige bemoeienis die het ministerie van Binnenlandse Zaken had met het ontslag was de regeling van dat pensioen. Uit niets blijkt dat Frederiks zich bekreunde om het gedwongen vertrek van Van der Hoeven of de andere burgemeesters aan wie tegelijkertijd de

⁶ NA, Binnenlandse Zaken, Kabinet, inv.nr. 738

wacht was aangezegd. In het archief van het Generalkommissariat is ook geen dossier aanwezig. Wat voor de individuele burgemeesters een ingrijpende beslissing moet zijn geweest, lijkt in de archieven minder dan een penne-streek.

Rechtsherstel

Op 14 oktober 1947 werd in het kader van het zogenoemde rechtsherstel aan Van der Hoeven een schadevergoeding toegekend. Zijn ontslag was genomen “op een niet buiten de bezetting liggende grond” en kwam daarom in aanmerking voor herziening. Van de schadeloosstelling bleef na verrekening met verhaal van pensioenbijdrage en genoten inkomsten niet veel over. Principieel werd er wel door bevestigd dat Van der Hoeven ten onrechte was ontslagen.

Tot slot

Er zijn weinig bronnen die iets zeggen over Van der Hoeven ten tijde van en na de april-meistaking. In het voorgaande ben ik er vanuit gegaan dat de redengeving die de bezetter gaf voor zijn ontslag ook een weergave was van wat de Duitsers vonden. In Duitse ogen was Van der Hoeven onbetrouwbaar gebleken; in mijn ogen is dat een compliment. Het is belangrijk daarbij het volgende voor ogen te houden. Normaal gesproken deed Althaus, de Duitse autoriteit die ging over benoeming en ontslag

van burgemeesters, de zaken af door de desbetreffende burgemeesters naar zijn kantoor te laten komen en ze toe te spreken. Mocht hij ervan overtuigd zijn dat ze weg moesten, dan kregen ze eenvoudig bericht. Dat is in de ontslaggolven die volgde op de staking de staande praktijk geweest; de namen van de ontslagenen werden gepubliceerd in de interne maandverslagen, zonder verdere toelichting. Het kan heel goed zijn dat het besluit niet zozeer betrekking had op de persoon van Van der Hoeven zelf of zijn optreden, maar dat het de Duitse autoriteiten in deze gevallen primair ging om benoemingen van NSB'ers als getrouwe uitvoerders van hun instructies. Deze manier van afhandeling was typisch voor de nationaalsocialistische bestuurspraktijk: als men het nodig vond snel harde besluiten nemen, en vooral niet te veel schriftelijk vastleggen; daarmee hield de bezetter bewust ruimte om willekeurig te opereren. Van der Hoeven moest hoe dan ook wijken en dit was de gelegenheid om dat te doen. Als dat zo is, doet dat niet af aan de moeilijkheden en dilemma's waarvoor Van der Hoeven zich in deze periode van algemene staking gesteld zag. Welke keuze hij ook maakte, het had impact. Als burgemeester en hoeder van de openbare orde van een rumoerige samenleving onder een dictatuur, maar ook als vader van een jong gezin. Het is jammer dat het vermoedelijk te laat is om precies te achterhalen wat Van der Hoeven in deze periode heeft gedaan en waarom hij daarvoor koos. Dat hij ondanks alles aan de goede kant van de streep is gebleven valt niet te betwisten. Dat is te prijzen, en rechtvaardigde wat mij betreft enige aandacht in deze bijdragen.

Kees Riezebos